

ภาวะผู้นำ : การบริหารวิชาการสู่การศึกษายุค 4.0

LEADERSHIP : ACADEMIC ADMINISTRATION TO EDUCATION IN 4.0

พระมหาอุดร อุตโตโร
ทองดี ศรีตระการ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระณัฐพงษ์ ญาณเมธี (ไกรเทพ)
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมโศกธรรมราช

บทคัดย่อ

Thailand 4.0 โมเดลขับเคลื่อนสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน เป็นโจทย์ของคนไทยทุกคนที่จะต้องร่วมกันขับเคลื่อนเพื่อไปสู่การพัฒนาประเทศด้วยการสร้างนวัตกรรม หรือให้เท่าทันโลกยุคโลกาภิวัตน์นั่นเอง และองค์การหนึ่งที่มีความสำคัญในการขับเคลื่อน คือ สถาบันการศึกษา ดังนั้น ภาวะผู้นำกับการศึกษายุค 4.0 จึงเป็นสิ่งที่ผู้บริหาร ครู บุคลากรทางการศึกษาต้องเห็นความสำคัญ และสร้างแรงจูงใจในการบริหารงานวิชาการลงไปสู่ผู้เรียนได้อย่างถูกต้อง เพื่อให้เกิดนวัตกรรม และเทคโนโลยีในการพัฒนาประเทศต่อไป

คำสำคัญ: ภาวะผู้นำ, การศึกษายุค 4.0

Abstract

Thailand 4.0 Driven model to a stable, prosperous and sustainable Ohtns of Thailand everybody to be jointly driven to the country's development with innovation. Or knowingly globalization itself. And one that is essential to drive the institution. The Leadership Education 4.0 era is that administrators, teachers, educators need to be aware. And create incentives for academic administration down to the students correctly. To Innovation And technology in developing countries.

Keywords: Leadership, Education 4.0

บทนำ

ในศตวรรษใหม่ที่มีการแข่งขัน ความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยี ย่อมส่งผลให้ข้อมูลสารสนเทศเป็นปัจจัยที่มีผลบวกต่อการพัฒนามหาวิทยาลัยมากกว่ายุคใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับอุดมศึกษา บทบาทของผู้บริหารในปัจจุบันจึงมีมากเป็นทวีคูณ ผู้บริหารจึงต้องมีวิสัยทัศน์

ที่กว้างไกล ต้องอาศัยความเป็นผู้นำ มีทั้งการตั้งใจ ในขณะเดียวกัน ความเป็นผู้นำทางวิชาการ (Academic Leadership) ก็เป็นสิ่งจำเป็นมากขึ้น นอกจากนี้ผู้บริหารยุคปัจจุบันภายใต้สถานการณ์ใหม่ที่ยากลำบาก กรอบระยะเวลาสำหรับการทำสิ่งต่าง ๆ ให้บรรลุผลนั้นสั้นลง ผู้นำย่อมได้รับการคาดหวังว่าจะต้องทำในสิ่งถูกต้อง ตั้งแต่เริ่มแรกปัญหาจะต้องได้รับการแก้ไข ด้วยภาวะผู้นำซึ่งมักจะเป็นปัญหาที่ซับซ้อน และมีหลายมิติ บุคคลที่ปรารถนาจะประสบความสำเร็จในอาชีพด้านความเป็นผู้นำจะต้องลุกขึ้นต่อสู้กับสิ่งท้าทายเหล่านี้ให้มากขึ้น (รังสรรค์ ประเสริฐศรี, 2549)

ลักษณะภาวะผู้นำถือเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญ รูปแบบผู้นำที่ดี มีศักยภาพในการทำงาน มีผลทำให้บุคลากร พนักงานในองค์กร ให้การยอมรับในตัวบุคคลนั้น ๆ แต่ในปัจจุบันนี้ ประสิทธิภาพการทำงานของหัวหน้างาน มีความรู้ ความสามารถด้านการจัดการ และการบริหารงานยังไม่เพียงพอ ทำให้การออกคำสั่งเพื่อมอบหมายงานยังไม่เหมาะสมเท่าที่ควร ไม่สามารถกระตุ้นหรือจูงใจผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติงานได้ตรงตามเป้าหมายที่กำหนด (ทิมมิกา เครือเนตร, 2554) ผู้บริหารสถานศึกษานับเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญยิ่งต่อองค์กร ในการที่จะทำ ให้บรรลุถึงความสำเร็จในการบริหารงาน ที่จะขับเคลื่อนไปสู่การเปลี่ยนแปลงตาม พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ โดยเกิดความร่วมมือกันในการนำองค์กรให้ประสบความสำเร็จ โดยจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถเป็นหลักในการพัฒนา และจะต้องมี คุณธรรมในการบริหาร (ทักษิณา เหลืองทวีผล, 2551)

จากการศึกษาคุณภาพด้านวิชาการของไทยในอดีตจนถึงปัจจุบัน พบว่า การจัดการ ศึกษายังประสบปัญหาในด้านคุณภาพ ดังที่สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ได้สรุปปัญหาสำคัญของการจัดการศึกษาในทุกระดับคือ ผู้เรียนมี ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนค่อยข้างต่ำ หลักสูตรมีสาระเนื้อหาแน่นเกินไป และใช้เหมือนกันหมด โดยไม่คำนึงถึงสภาพบริบทของสถานศึกษา กระบวนการเรียนการสอนยังยึดหลักการถ่ายทอด ความรู้จากผู้สอนสู่ผู้เรียน เน้นการท่องจำมากกว่าการฝึกให้ผู้เรียนมีทักษะการคิดวิเคราะห์ และการแก้ปัญหาจากสถานการณ์หรือประสบการณ์จริง หนังสือเรียนเป็นเพียงแบบฝึกหัดที่มี คำตอบเพียงคำตอบเดียวแทนที่จะเป็นคำถามแบบปลายเปิด ครูสอนยังยึดติดกับวัฒนธรรม การสอนแบบเดิม ๆ ทั้งที่หลักสูตรปัจจุบันเน้นการคิดวิเคราะห์ แต่วิธีสอนยังไม่สอนให้ผู้เรียนมี ทักษะดังกล่าว ผู้บริหารสถานศึกษาบางส่วน ยังไม่ได้รับการอบรมให้ปฏิบัติหน้าที่อย่างมี ประสิทธิภาพ ขาดความรู้ความเข้าใจในการบริหารงาน ทำให้ขาดทักษะในการบริหารและ การจัดการศึกษา (กระทรวงศึกษาธิการ, 2553) ในขณะเดียวกัน ประเทศไทยยังอยู่ในระหว่าง การปฏิรูปโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนผ่านกระบวนทัศน์ในการพัฒนาประเทศจากโมเดล ประเทศไทย 4.0 ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม (Value-based economy) เพื่อให้ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่งและยั่งยืน ภายใต้บริบทของการปฏิวัติอุตสาหกรรมยุคที่

4 ตามแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ด้วยการสร้างความเข้มแข็งจากภายในควบคู่กับการเชื่อมโยงกับประชาคมโลก ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยขับเคลื่อนผ่านกลไกประชารัฐ สำหรับเป้าหมายสำคัญของนโยบาย Thailand 4.0 มี 4 มิติ คือ 1) ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ 2) ความอยู่ดีมีสุขทางสังคม 3) การยกระดับคุณค่ามนุษย์ด้วยการพัฒนาคนไทยให้เป็น “มนุษย์ที่สมบูรณ์ในศตวรรษที่ 21” ควบคู่กับการเป็น “คนไทย 4.0 ในโลกที่หนึ่ง” และ 4) การรักษาสິงแวดล้อม โดยรัฐบาลจัดลำดับความสำคัญให้การเตรียมคนไทยในยุค 4.0 เป็นวาระแรก ในการขับเคลื่อนนโยบายประเทศไทย 4.0 ครุมีหน้าที่ในการหล่อหลอมเยาวชนให้เป็น พลเมือง 4.0 จึงถือเป็นวิชาชีพที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ ตามนโยบายประเทศไทย 4.0 (อภิภา ปรัชญพทุทธิ, 2560) ดังนั้น การศึกษายุค 4.0 จึงเป็นสิ่งที่ผู้บริหารจะต้องนำเอาภาวะผู้นำมาเป็นตัวขับเคลื่อน เพื่อให้เกิดการพัฒนาในการบริหารงานวิชาการให้ประสบความสำเร็จ เพื่อให้เกิดนวัตกรรม การเรียนรู้ เกิดการพัฒนาประเทศต่อไป

เนื้อหา

ภาวะผู้นำ หมายถึง คุณสมบัติ เช่น สติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคล ที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกันและพากันไปสู่จุดหมายที่ตั้งงาม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๔๖) ภาวะผู้นำเป็นกระบวนการที่มีอิทธิพลทางสังคมที่บุคคลตั้งใจใช้อิทธิพลต่อผู้อื่นให้ปฏิบัติตามกิจกรรมต่าง ๆ ตามที่กำหนด รวมทั้งการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลขององค์กร เพื่อประโยชน์ส่วนรวม หรือเพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยต้องได้รับความยินยอมจากผู้ปฏิบัติตาม (ธัญญมาส โลจนานนท์, 2557) และผู้นำ คือบุคคลใดบุคคลหนึ่งในบุคคลหลาย ๆ คน ที่มีอำนาจมีหน้าที่ มีอิทธิพลหรือมีความสามารถในการจูงใจให้คนในองค์กรปฏิบัติตามความคิดเห็น ความต้องการ หรือคำสั่งของเขาได้ ผู้นำมีอิทธิพลเหนือการปฏิบัติการหรือพฤติกรรมของบุคคลอื่น (พวงทิพย์ นวลขาว, 2538) ภาวะผู้นำ หรือบางทีเรียกว่า ผู้นำหรือผู้บังคับบัญชานั้น เป็นปัจจัยสำคัญ เพราะผู้นำเป็นจุดดวงประทีปของหน่วยงาน เป็นจุดรวมพลังของสมาชิกในองค์กร จึงเสมือนหลักชัยในการดำเนินงาน โดยเฉพาะต่อผู้ใต้บังคับบัญชา และผลงานส่วนรวม ความสามารถและลักษณะผู้นำ มีส่วนสัมพันธ์ใกล้ชิดกับปริมาณ คุณภาพ และคุณค่าขององค์กร ที่มีผลสะท้อนให้เห็นประสิทธิภาพของการปฏิบัติงานในหน่วยงานนั้นได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ ผู้นำยังเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติงานของผู้ใต้บังคับบัญชา และผู้ร่วมงานอีกด้วย โดยนัยนี้ ผู้นำจึงมีความสำคัญต่อผู้ร่วมงานต่อผู้ใต้บังคับบัญชา ต่อสถาบัน และโดยเฉพาะต่อความสำเร็จขององค์กร (สมพงษ์ เกษมสิน, 2521)

ระยะแรกของการศึกษาภาวะผู้นำ เริ่มในปี ค.ศ.1930 - 1940 แนวคิดมาจากทฤษฎีมหาบุรุษ (Great man Theory of Leadership) ของกรีกและโรมันโบราณ มีความเชื่อว่า

ภาวะผู้นำเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรือโดยกำเนิด (Born leader) ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ แต่สามารถพัฒนาขึ้นได้ ลักษณะผู้นำที่ดีและมีประสิทธิภาพสูงจะประกอบด้วยความเฉลียวฉลาด มีบุคลิกภาพ ซึ่งแสดงถึงการเป็นผู้นำและต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถด้วย ผู้นำในยุคนี้นี้ ได้แก่ พระเจ้าโนโปเลียน ฮิตเลอร์ ฟอซบุรรมคำแห่งมหาราช สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระเจ้าตากสินมหาราช เป็นต้น (กัลยาภรณ์ ดารากร ณ อยุธยา, 2554) นักวิชาการได้กล่าวถึงพฤติกรรมของผู้นำว่ามี 2 ลักษณะ คือ 1) ผู้นำที่มุ่งงาน หรือคำนึงถึงตนเองเป็นหลัก เป็นลักษณะของผู้นำที่มุ่งการกำหนดความต้องการในงาน และการทำให้โปรแกรมการทำงานมีลักษณะชัดเจน หรือเป็นลักษณะผู้นำที่มักจะกำหนดบทบาทตนเอง และบทบาทพนักงาน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์กร มักจะมีพฤติกรรมสร้างสรรค์สูง ดังจะเห็นได้จากการพิถีพิถันในการมอบหมายงาน และการคาดหวังในผลการปฏิบัติงานของผู้ใต้บังคับบัญชาไว้สูง เพื่อให้ได้ตามเป้าหมายที่ได้วางไว้ สำเร็จตามเวลาที่กำหนด 2) ผู้นำที่มุ่งคนหรือคำนึงถึงผู้อื่นเป็นหลัก เป็นลักษณะของผู้นำที่ให้ความสำคัญกับความรู้สึกของพนักงาน และพยายามที่จะทำสิ่งต่าง ๆ ให้ผู้ตามเกิดความพึงพอใจ หรือเป็นลักษณะผู้นำที่มีการแสดงออกในพฤติกรรมที่ให้ความไว้วางใจผู้ใต้บังคับบัญชา ยอมรับนับถือในความคิดของผู้ใต้บังคับบัญชา ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีความห่วงใยและเอาใจใส่ต่อความเป็นอยู่ ช่วยเหลือเรื่องงาน และเรื่องส่วนตัว มีท่าทีของความเป็นมิตร และเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานเข้าพบได้ทุกเวลา มีการปฏิบัติต่อกันอย่างเสมอภาค สร้างความสัมพันธ์แบบไว้วางใจซึ่งกันและกันระหว่างผู้ร่วมงาน (ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ, 2545)

ภาวะผู้นำจึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งของผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งผู้บริหารขององค์กร ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือเอกชน ไม่ว่าจะเป็นระดับโลก ระดับชาติ หรือระดับท้องถิ่น เพราะภาวะผู้นำจะก่อให้เกิดผลที่แตกต่างในการบริหารอย่างเห็นได้ชัด ผู้นำบางคนทำให้องค์กรที่เคยเชื่องช้า กลายเป็นองค์กรที่มีความกระฉับกระเฉงว่องไว แต่ในขณะที่ผู้บริหารบางคนที่มีภาวะผู้นำ ทำให้องค์กรที่เคยมีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีสิ่งที่ทำทลายให้ทำอยู่ตลอดเวลา กลายเป็นองค์กรที่ทำงานอยู่แต่ในขอบเขตที่แคบ ๆ ขาดสิ่งเร้าใจแก่ผู้ปฏิบัติงานภายในองค์กร และได้แต่ทำงานไปวัน ๆ เท่านั้น การที่บรรลุภารกิจของการเปลี่ยนวิกฤตให้เป็นโอกาส ของการเปลี่ยนแปลงเพื่อแก้ไขปัญหา และอาจจะต้องรื้อปรับระบบอย่างขนานใหญ่ เพื่อเข้าสู่ระบบอย่างแท้จริง ภาวะผู้นำที่ต้องการในการเข้ามาแก้ไขภาวะวิกฤตดังกล่าว ได้แก่

1. ผู้นำจะต้องมีหลักการ เป็นแบบอย่างที่ดีขององค์กร เพื่อให้คนในองค์กร มีพฤติกรรมและการปฏิบัติที่ดีตามอย่าง อันจะก่อให้เกิดความน่าเชื่อถือในสังคมได้โดยรวม โดยหลักการที่วางนี้ ได้แก่ ความซื่อสัตย์ ความมีศักดิ์ศรี และความยุติธรรม

2. ผู้นำที่มีความรู้และวิสัยทัศน์ที่จะระดมสรรพกำลัง โดยการสร้างบรรยากาศของคนในองค์กรให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ในการสร้างวิสัยทัศน์ร่วมให้เกิดขึ้นแก่องค์กร ซึ่งเป็น

สิ่งที่ก่อให้เกิดพันธสัญญาร่วมกันที่จะฟันฝ่าเพื่อให้บรรลุถึงหลักชัยที่ได้ปักร่วมกันไว้ ซึ่งถือว่าเป็นคุณภาพสุดยอดของการร่วมทีม (Team work) ที่ให้พลังเหนือกว่าการสั่งการใด ๆ

3. เป็นผู้นำนักปฏิบัติที่สามารถจัดการข้ามขอบเขตองค์กรของตนเอง หรือภาวะผู้นำที่ทำให้ขอบเขตขององค์กรจางหายไป และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยสร้างสิ่งที่ดีกว่ามากขึ้นเรื่อย ๆ โดยปล่อยให้สิ่งที่ไม่ดีค่อย ๆ จางหายไป และ

4. ผู้นำผู้สร้างวัฒนธรรมใหม่ในการทำงาน ไม่ว่าจะเป็นความกล้าที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพร้อมที่จะเผชิญปัญหาที่จะตามมา มีความมุ่งมั่นที่จะให้ผลสำเร็จเกิดขึ้น ใฝ่ที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นการสร้างสภาพแวดล้อม และพฤติกรรมของคนในองค์กร ให้เอื้อต่อการสร้างสรรค์ระบบที่ดีกว่าให้เกิดขึ้น (สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และคุณสุทลักษณ์ สมิตะสิริ, 2540)

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำ หมายถึง บุคคลที่มีความสามารถในการชักจูงผู้อื่น มีอิทธิพลเหนือจิตใจผู้อื่น สามารถจุดประกายความคิดของตนเองให้ผู้อื่นกระทำตาม เป็นผู้ชี้แนะและสามารถกระตุ้นให้ผู้อื่นมีความกระตือรือร้นในการทำงานด้วยความเต็มใจ ซึ่งส่วนมากจะเป็นหัวหน้า ผู้นำองค์กร และผู้บริหารในระดับต่าง ๆ

แนวทางการศึกษาไทยยุค 4.0

Thailand 4.0 เป็นโมเดลเศรษฐกิจที่จะนำพาประเทศไทยให้หลุดพ้นจากกับดักประเทศที่มีรายได้ปานกลาง กับดักความเหลื่อมล้ำ และกับดักความไม่สมดุล พร้อม ๆ กับเปลี่ยนผ่านประเทศไทยสู่ประเทศในโลกรุ่นหนึ่ง ที่มีความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน ในบริบทของโลกยุค The Fourth Industrial Revolution อย่างเป็นรูปธรรม ตามแนวทางที่แผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปีได้วางไว้ ด้วยการสร้างความเข้มแข็งจากภายใน ควบคู่ไปกับการเชื่อมโยงกับประชาคมโลก ตามแนวคิด “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” โดยขับเคลื่อนผ่านกลไก “ประชารัฐ” (สุวิทย์ เมธินทรีย์, 2560)

แนวทางการจัดการศึกษาไทย มีแนวโน้มมุ่งสู่การขับเคลื่อนไปสู่ยุคไทยแลนด์ 4.0 ในหลายด้าน ประกอบด้วย ด้านการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ในกระบวนการจัดการเรียนการสอน เพื่อพัฒนานวัตกรรม การพัฒนาความเป็นมืออาชีพของบุคลากรทางการศึกษา การส่งเสริมและพัฒนาระบบเทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อการศึกษา และด้านการสร้างความร่วมมือเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และการมุ่งเข้าสู่อาชีพ เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้และสมรรถนะ ที่เชื่อมโยงกับคุณลักษณะผู้เรียนที่พึงประสงค์ในศตวรรษที่ 21 และทักษะที่ตลาดแรงงานมีความต้องการ รวมทั้งเป็นการวางรากฐานการศึกษาไทยให้สามารถแข่งขันได้ในเวทีโลก (ดารุณี บุญครอง, 2560)

การศึกษายุค 4.0 หมายถึง การศึกษาในยุคของเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม เทคโนโลยีและความคิดสร้างสรรค์ (อภิภา ปรัชญพฤทธิ, 2560) เป็นการศึกษาในยุคที่เน้นให้ผู้เรียนสร้างนวัตกรรมหรือผลผลิตตามความสนใจของตนเอง/ทีม เพื่อประโยชน์ของชุมชนของตนเองและชุมชนอื่น โดยใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือสนับสนุนการสร้างความรู้และนวัตกรรม และการแสวงหาความรู้โดยไม่จำกัดสถานที่และเวลา ในการศึกษายุคนี้ ผู้เรียนมีอิสระในการกำหนดวิธีการเรียนรู้ เนื้อหา และการนำความรู้ไปใช้ นอกจากนี้ อำนาจหน้าที่ในการจัดการศึกษายุคนี้ ไม่จำกัดอยู่ที่ครูและสถาบันการศึกษาเท่านั้น เพราะเทคโนโลยีสารสนเทศ เสริมอำนาจให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้จากแหล่งความรู้ทุกหนทุกแห่ง (ไพฑูรย์ สีนลารัตน์ และคณะ, 2559) ส่วนบรรยากาศการเรียนรู้ในห้องเรียนยุค 4.0 ควรมีลักษณะดังนี้ 1) ส่งเสริมความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้สอนและผู้เรียน และระหว่างผู้เรียนกับผู้เรียน รวมถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน มีวินัย ให้เกียรติกัน และเคารพกติกาในการอยู่ร่วมกัน 2) ส่งเสริมผู้เรียนให้มีอิสระในการเรียนรู้ ทำงานและสร้างสรรค์ผลงานตามความถนัดและความสนใจ จัดเวลาให้สร้างสรรค์ผลงาน กระตุ้นให้สร้างสรรค์ผลงาน เปิดโอกาสให้ทดลองเสี่ยงและเรียนรู้จากความผิดพลาด และสนับสนุนการเรียนรู้จากการวิเคราะห์ สะท้อนความคิด สร้างสรรค์และแก้ปัญหา (พิมพ์พันธ์ เดชะคุปต์ และเพียว ยินดีสุข, 2560) สำหรับการจัดการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับทฤษฎีความรู้สร้างสรรค์ มีดังนี้ 1) สนับสนุนการเรียนรู้จากการออกแบบและสร้างสิ่งประดิษฐ์ 2) สนับสนุนให้ผู้เรียนค้นหาและพัฒนาความสนใจเป็นของตนเอง และจัดผู้เรียนให้มีเวลาในการสืบค้นและทำโครงการสร้างผลผลิต/สิ่งประดิษฐ์อย่างต่อเนื่อง 3) สร้างชุมชนผู้เรียน (community of learners) 4) จัดสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ให้มีความเคารพซึ่งกันและกัน ไว้วางใจกัน อบอุ่น เป็นมิตรและมีความหลากหลาย (ทิศนา ขัมมณี, 2559)

การพัฒนาคุณภาพของนักเรียน เกี่ยวข้องโดยตรงกับบทบาทของผู้บริหารโรงเรียน ผู้บริหารโรงเรียนต้องบริหารจัดการหลักสูตรและการสอนอย่างเอาใจใส่ และสนใจพฤติกรรม การสอนของครูให้มาก นั่นคือ ผู้บริหารโรงเรียนต้องมีภาวะผู้นำทางวิชาการ เป็นผู้รับผิดชอบ การนำพาโรงเรียนไปสู่ความก้าวหน้าและทำให้เกิดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนสูงขึ้น นอกจากนี้ ผู้บริหารโรงเรียนยังต้องรักษาบรรยากาศของโรงเรียน จัดให้มีทรัพยากรต่าง ๆ ที่ช่วยส่งเสริมการเรียนการสอน กำกับดูแลความก้าวหน้าของนักเรียน มีบรรยากาศความ คาดหวังว่านักเรียนจะประสบผลสำเร็จ และมีภาวะผู้นำเชิงบริหารที่เข้มแข็ง (Edmonds, 1979) การปฏิรูปการศึกษามุ่งให้เกิดคุณภาพทั้งในด้านการผลิตกระบวนการจัดการและปัจจัยต่าง ๆ โดยมุ่งหวังให้การจัดการศึกษาพัฒนาทั้งระบบ (Whole School Approach : WSA) บุคคลที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวคือ ผู้บริหารโรงเรียน เพราะต้องเป็นผู้นำและผู้ประสานความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่มีความสามารถ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการเรียนการสอน และการเรียนรู้รวมทั้งประสานสัมพันธ์ ระดมและจัดสรร

ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ (สุพล วังสินธุ์, 2545) การบริหารวิชาการเป็นงานที่สำคัญสำหรับผู้บริหารสถานศึกษา เนื่องจากการบริหารงานวิชาการเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทุกอย่างในสถานศึกษา โดยเฉพาะเกี่ยวกับการปรับปรุงคุณภาพการเรียนการสอน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายหลักของสถานศึกษา และเป็นเครื่องชี้ความสำเร็จ และความสามารถของผู้บริหาร การบริหารวิชาการ ถ้ามองในด้านกระบวนการดำเนินงานแล้ว เป็นกระบวนการบริหารกิจกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับการปรับปรุงการเรียนการสอนให้ดีขึ้น ตั้งแต่การกำหนดนโยบาย การวางแผน การปรับปรุงการเรียนการสอน และประเมินผลการสอน เพื่อให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรและจุดมุ่งหมายของการศึกษา เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับนักเรียน (ปริยาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2553)

สรุปได้ว่า การศึกษาไทยยุค 4.0 ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและเป็นผู้ผลักดันการปฏิรูปการศึกษา จนเกิดเป็นแนวทางปฏิบัติให้ประสบผลสำเร็จ คือ ผู้บริหารสถานศึกษา เพราะเป็นผู้ที่กำหนดนโยบาย วางแผนงาน จัดโครงการกิจกรรมต่าง ๆ ภายในสถานศึกษา และพัฒนาระบบการศึกษายุค 4.0 ในการขับเคลื่อนนวัตกรรม เทคโนโลยีและความคิดสร้างสรรค์ให้เกิดแก่ผู้เรียน

ภาวะผู้นำในการบริหารงานการศึกษายุค 4.0

ในช่วงตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นผู้นำ การเปลี่ยนแปลง (Transformational Leadership) ได้รับความสนใจในการนำมาศึกษาวิจัยเป็นอย่างมาก เพราะบทบาทของความเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีอิทธิพลอย่างกว้างขวางต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในองค์กร เช่น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิสัยทัศน์ กลยุทธ์ และวัฒนธรรมในองค์กร ตลอดจนการส่งเสริมวัฒนธรรม การประดิษฐ์คิดค้นและความคิดริเริ่มใหม่ ๆ เข้ามาใช้ในองค์กร รวมทั้งการสร้างแรงจูงใจให้กับผู้ใต้บังคับบัญชาให้ทุ่มเทร่างกายและแรงใจ โดยให้เห็นความสำคัญของงานหรือองค์กรเหนือผลประโยชน์ของตนเอง โดยผู้บริหารที่มีภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง จะมีการสร้างแรงจูงใจและปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา และจะต้องมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง เพื่อเป็นการกระตุ้นจูงใจให้ได้รับการตอบสนองจากผู้ใต้บังคับบัญชาในการปฏิบัติงาน และการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่อาจจะเกิดขึ้นในองค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล ทฤษฎีความเป็นผู้นำ การเปลี่ยนแปลง จึงได้รับการยอมรับว่ามีความสอดคล้องกับสถานการณ์ของโลกยุคโลกาภิวัตน์ ที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาทุกทฤษฎีหนึ่ง (วิเชียร วิทยาอุดม, 2558) ภาวะผู้นำทางการเรียนการสอน กำหนดไว้เป็นองค์ประกอบหนึ่งของรูปแบบการบริหารงานวิชาการ โดยยึดหลักการทำงานเป็นทีมในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน เนื่องจากในยุคปฏิรูปการเรียนรู้ ยังมีความจำเป็นต้องพัฒนาภาวะผู้นำของผู้บริหารโรงเรียนอีกหลายด้าน เพราะผู้นำในสถานศึกษาต้อง

กำหนดผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในการจัดการศึกษา ฉะนั้น ผู้บริหารจึงต้องมีความรู้ความสามารถในสิ่งเหล่านี้ และที่สำคัญผู้บริหารต้องสามารถนิเทศและพัฒนาครูอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง (เพชริน สงค์ประเสริฐ, 2551) กระบวนการและสถานการณ์ที่บุคคลได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำ มีความสามารถในการจูงใจคนให้ร่วมกันทำงานในองค์กรได้อย่างเต็มที่ เพื่อให้ผลงานหรืองานที่ได้รับมอบหมายนั้น สัมฤทธิ์ผลและบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร ดังนั้น ผู้นำจึงต้องมีทักษะความรู้ ความสามารถทั้งศาสตร์และศิลป์ ในการบังคับบัญชาบุคคลในองค์กรได้อย่างยุติธรรม และสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ (วรางคณา กาญจนพาที, 2556)

การบริหารการศึกษายุค 4.0 ควรมีรากฐานปรัชญาที่เน้นการพัฒนาผู้เรียนให้มีศักยภาพด้านนวัตกรรม และจัดหลักสูตรให้เน้นสมรรถนะยุค 4.0 ยืดหยุ่นและตอบสนองความต้องการของผู้เรียนได้เป็นรายบุคคล ส่วนวิธีการเรียนการสอน ควรเน้นกิจกรรมที่ฝึกผู้เรียนให้สร้างนวัตกรรม พัฒนาทักษะการประกอบการ การวิจัย การแก้ปัญหา การทำงานเป็นกลุ่ม การเรียนรู้จากประสบการณ์ในสถานการณ์จริงและผสมผสานกับการใช้เทคโนโลยี ส่วนการประเมินผลควรเน้นการประเมินระดับชั้นเรียน โดยใช้วิธีการประเมินที่หลากหลาย ประเมินแบบเป็นองค์รวมและเน้นสมรรถนะ ประเมินผลการปฏิบัติงานและประเมินตามสภาพจริง และประเมินแบบมีส่วนร่วม ในขณะที่การจัดสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ยุค 4.0 นั้น ควรมีลักษณะที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 และจัดบรรยากาศการเรียนรู้ ควรส่งเสริมความสัมพันธ์ที่ดี ให้อิสระและกระตุ้นการสร้างสรรคผลงาน (อภิภา ปรัชญพฤทธิ, 2560) ดังนั้น ครูในยุคการศึกษา 4.0 ต้องจัดให้มีบรรยากาศชั้นเรียนในรูปแบบการสอนที่มีเป้าหมายหลัก ต้องการให้สร้างผลผลิตให้มากที่สุด ให้ความสำคัญกับผู้เรียน ให้ผู้เรียนได้ลงมือทำและพัฒนาเป็นผลงานที่มีคุณภาพ โดยเฉพาะผลงานของตนเองในเชิงสร้างสรรค์ และรับผิดชอบต่อผลงานที่พัฒนาขึ้น ซึ่งเป็นคุณลักษณะคนรุ่นใหม่ของสังคมไทยในการพัฒนาประเทศ รูปแบบการสอนแบบซีซีพีอาร์ (CCPR) เป็นรูปแบบที่เน้นเป้าหมายนี้ บรรยากาศชั้นเรียนในรูปแบบการสอนนี้ มีลักษณะเฉพาะที่สำคัญ 4 อย่าง คือ 1) ส่งเสริมการคิดเชิงนวัตกรรม เป็นกระบวนการที่ช่วยให้เกิดการคิดอย่างสร้างสรรค์ มีแนวคิดใหม่ ๆ มีการเสนอแนะ มีการพัฒนา มีการจัดระบบขึ้นมา เพื่อให้กระบวนการนวัตกรรมเกิดขึ้น เน้นการสร้างผลผลิต และเน้นกระบวนการที่เป็นลำดับ 2) พัฒนาบนฐานคุณภาพ เน้นการให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของคุณภาพซึ่งสำคัญมาก หากผลผลิตที่พัฒนาขึ้นมาไม่มีคุณภาพพอ ก็ไม่สามารถจะพัฒนาต่อยอดในอนาคตได้ ดังนั้น ทุกชิ้นงานจึงต้องตอบโจทย์ในเชิงคุณภาพ ทั้งในด้านผลผลิตและวิธีการ 3) ทำกิจกรรมเน้นความร่วมมือ เป็นความร่วมมือระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน และผู้เรียนกับผู้เรียน ใช้การวิเคราะห์วิจารณ์ และการพัฒนาความสามารถของบุคคลในแต่ละกลุ่ม 4) สัมพันธ์กับสังคม โดยเน้นการปลูกฝังจิตสำนึกทางสังคมให้กับผู้เรียน เป็นการทำผลงานโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน และตระหนักถึงความจำเป็นของสังคมในการเปลี่ยนแปลงและแก้ไขให้ดีขึ้น (ทวีศักดิ์ จินดานุรักษ์, 2561) ใน

การบริหารโรงเรียน สิ่งที่เป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่ง คือ ผู้บริหารโรงเรียน หรือหัวหน้าหน่วยงาน เพราะเป็นผู้ที่มีความสำคัญและมีบทบาทในการบริหารโรงเรียน เป็นตัวแทนขององค์กรและเป็นศูนย์รวมแห่งพลังร่วมของบุคลากรในองค์กร ดังนั้น ผู้บริหารจึงเป็นเหมือนหลักในการดำเนินงาน โดยเฉพาะสำหรับผู้ใต้บังคับบัญชา และต่อผลงานในส่วนรวม ความสามารถและลักษณะผู้นำของผู้บริหารมีส่วนสัมพันธ์ใกล้ชิดกับคุณภาพ และคุณค่าขององค์กรที่จะสะท้อนให้เห็นประสิทธิภาพของการปฏิบัติงานในองค์กร หรือหน่วยงานนั้นเป็นอย่างดี การพัฒนาคนในประเทศจะสำเร็จ ต้องอาศัยผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ สามารถวางแผนได้อย่างถูกต้องเหมาะสม และนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างเป็นธรรมชาติ (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2546) สถานศึกษาที่จะประสบความสำเร็จมักจะมีผู้บริหารที่มีความสามารถในการนำ บทบาทของผู้บริหารสถานศึกษาคือผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) เป็นผู้นำ (Leader) เป็นผู้สนับสนุน (Supporter) และเป็นผู้ริเริ่มนวัตกรรม (Innovation) เข้ามาสู่สถานศึกษาและเป็นผู้ผลักดันการปฏิรูปการศึกษาให้ก้าวหน้า โดยเฉพาะในส่วนการจัดการเรียนการสอนนั้น จำเป็นต้องอาศัยผู้นำที่มีความรอบรู้ทางด้านวิชาการ ทั้งนี้ เนื่องจากผู้บริหารสถานศึกษาที่มีภาวะผู้นำทางวิชาการ ย่อมสามารถบริหารปรับปรุง พัฒนาและส่งเสริมวิชาการให้ได้ผลดียิ่งขึ้น จะก่อให้เกิดสภาพที่เอื้อต่อการทำงานของครู ช่วยทำให้คุณภาพการสอนของครูดีขึ้น ซึ่งจะส่งผลต่อคุณภาพนักเรียนในที่สุด (วีรยุทธ ชาติตะกาศ, 2551) ผู้บริหารการศึกษาต้องเป็นผู้นำทางวิชาการอย่างแท้จริง การศึกษาจึงจะเจริญก้าวหน้า (ธีระ ฤกษ์เจริญ, 2549)

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำในการบริหารการศึกษายุค 4.0 ผู้นำต้องมีความรอบรู้ในด้านนวัตกรรมและเทคโนโลยี มีแบบแผนนวัตกรรมภายในสถานศึกษา และสามารถส่งถ่ายนวัตกรรมไปสู่ผู้เรียนได้ ดังนั้น ผู้นำการศึกษายุค 4.0 จึงเป็นผู้นำที่กล้าตัดสินใจ มีแผนงาน มีการส่งเสริมและมีนวัตกรรมในมือ จึงจะเป็นผู้นำที่สมบูรณ์แบบ พร้อมเป็นตัวอย่างภาวะผู้นำให้แก่องค์กรภายนอกได้มาศึกษาและเรียนรู้ได้ตลอดเวลา

สรุป

การศึกษาไทยยุค 4.0 จะต้องมีความรู้ ความสามารถ และเป็นผู้นำที่ใฝ่เรียนรู้ ควบคู่กับคุณธรรมจริยธรรมในการบริหารงาน สามารถแก้ปัญหา มีมนุษย์สัมพันธ์ในการทำงาน ส่งผ่านการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ตนได้รับ ส่งเสริมให้มีการเรียนรู้จากสถานการณ์จริงและผสมผสานกับการสร้างนวัตกรรม มีความสามารถในการจูงใจคนให้ร่วมกันทำงานอย่างสร้างสรรค์ ผู้นำจึงต้องมีทักษะความรู้ ความสามารถ ทั้งศาสตร์และศิลป์ในการสร้างนวัตกรรมที่มีเทคโนโลยีเป็นฐาน ภาวะผู้นำจึงมีความสำคัญในเชิงบริหารทั้งทางด้านบุคลากร ด้านงบประมาณ และด้านวิชาการ ที่ต้องอิงอาศัยเทคโนโลยีเข้ามาเป็นตัวขับเคลื่อนระบบการศึกษาในอนาคต หากผู้นำไม่กล้าเปลี่ยนแปลงให้สถานศึกษาเท่าทันยุคโลกาภิวัตน์แล้ว สถานศึกษา

นั้น ๆ ก็จะตกขอบของการพัฒนาไป แต่ผู้นำสถานศึกษาใดมีความกล้า มีภาวะผู้นำสูง สถานศึกษานั้นก็จะเป็นที่ยอมรับของทุกส่วนงาน และมีคุณภาพการศึกษาที่สูงทันสมัยในอนาคตโดยแท้

เอกสารอ้างอิง

- Edmonds. (1979). Some schools work and more can. *Social Policy*, 9, 28-32.
- เพชริน สงค์ประเสริฐ. (2551). การพัฒนารูปแบบการบริหารงานวิชาการโดยยึดหลักการทำงานเป็นทีมในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน. *วารสารศึกษาศาสตร์*, 30 (2), 48-64.
- ไพฑูรย์ สีนลรัตน์ และคณะ. (2559). *คิดผลิตภาพ : สอนและสร้างได้อย่างไร*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2553). *คู่มือการดำเนินงาน โครงการโรงเรียนดีประจำตำบล*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กัลยาภรณ์ ดารากร ณ อยุธยา. (2554). ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบภาวะผู้นำ วัฒนธรรมองค์การกับความคิดสร้างสรรค์ของบุคคล ศึกษานาการพาณิชย์ในเขตจังหวัดนครปฐม. ใน *วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาวิชาการประกอบการ*. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ดารุณี บุญครอง. (2560). วิเคราะห์แนวทางการจัดการศึกษาไทยกับการขับเคลื่อนการศึกษาสู่ยุคไทยแลนด์ 4.0. *สารอาศรมวัฒนธรรมวลัยลักษณ์*, 17 (2), 1-25.
- ทวีศักดิ์ จินดานุรักษ์. (2561). *ครูและนักเรียนในยุคการศึกษาไทย 4.0*. เรียกใช้เมื่อ 2561 เมษายน 30 จาก วารสารอิเล็กทรอนิกส์ การเรียนรู้ทางไกลเชิงนวัตกรรม: <http://e-jodil.stou.ac.th/Page/Home.aspx>
- ทักษิณา เหลืองทวีผล. (2551). การบริหารตามหลักธรรมาภิบาลของผู้บริหารสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครสวรรค์ เขต 3. ใน *วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา*. มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.
- ทิมมิกา เครือเนตร. (2554). ภาวะผู้นำกับแรงจูงใจในการทำงานของพนักงาน บริษัท ไทยฟู้ดส์ กรุ๊ป จำกัด. ใน *วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาวิชาบริหารธุรกิจ*. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์.

- ทิตนา แคมมณี. (2559). *ศาสตร์การสอน : องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธัญญามาส โจนานนท์. (2557). *ภาวะผู้นำและแรงจูงใจในการทำงานที่ส่งผลต่อความคิดสร้างสรรค์ของพนักงาน กรณีศึกษา บริษัท ซิลลิคฟาร์ม จำกัด. ใน วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาวิชาบริหารธุรกิจ. มหาวิทยาลัยศิลปากร.*
- ธีระ รุญเจริญ. (2549). *ความเป็นมืออาชีพของผู้บริหารสถานศึกษาสภาพปัญหาความจำเป็นและแนวปฏิบัติ*. กรุงเทพมหานคร: ข้าวฟ่าง.
- ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์. (2553). *การบริหารวิชาการ*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์สื่อเสริมกรุงเทพ.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *ภาวะผู้นำ ความสำคัญต่อการพัฒนาคน พัฒนาประเทศ*. กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา.
- พวงทิพย์ นวลขาว. (2538). *ความสัมพันธ์ระหว่างแบบภาวะผู้นำกับความพึงพอใจในการปฏิบัติงานของพนักงานคุมประพฤติ กรมคุมประพฤติ กระทรวงยุติธรรม. ใน วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.*
- พิมพ์พันธ์ เดชะคุปต์ และเพียว ยินดีสุข. (2560). *สอนเขียนแผนบูรณาการบนฐานเด็กเป็นสำคัญ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รังสรรค์ ประเสริฐศรี. (2549). *การจัดการสมัยใหม่ (Modern Management)*. กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด.
- วรางคณา กาญจนพาที. (2556). *ภาวะผู้นำและภาวะผู้ตามที่มีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพองค์กร กรณีศึกษา ธนาคารเพื่อการส่งออกและนำเข้าแห่งประเทศไทย. ใน วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาบริหารธุรกิจ. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี.*
- วิเชียร วิทยาอุดม. (2548). *ภาวะผู้นำ Leadership ฉบับก้าวหน้ายุค. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธีระฟิล์มและไซเท็กซ์ จำกัด.*
- วีรยุทธ์ ชาตะกาญจน์. (2551). *เทคนิคการบริหารสำหรับนักบริหารการศึกษามืออาชีพ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ. (2545). *องค์การและการจัดการ*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร.
- สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และคณะสุลักษณ์ สมิตะสิริ. (2540). *ภาวะผู้นำความสำคัญต่ออนาคตไทย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทย.

- สมพงษ์ เกษมสิน. (2521). *การบริหาร*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.
- สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ. (2546). *คู่มือการดำเนินการนิเทศภายในโรงเรียนประถมศึกษา*. กรุงเทพมหานคร : ชวนการพิมพ์.
- สุพล วัณสินธุ์. (2545). การบริหารโรงเรียนตามแนวทางการปฏิรูปการศึกษา. *วารสารวิชาการ*, 5 (6), 29-33.
- สุวิทย์ เมสสินทรีย์. (2561). *พิมพ์เขียวและแผนปฏิบัติการขับเคลื่อน Thailand 4.0 โมเดลขับเคลื่อนประเทศไทยสู่ความมั่นคง มั่งคั่งและยั่งยืน*. เรียกใช้เมื่อ 15 มีนาคม 2561 จาก
https://www.google.com/search?sxsrf=ACYBGNQoCRhDw5bo1wQA2LU PWnNh8hXeA%3A1568261267800&ei=k8R5XfejMMnGvgSyrSIBQ&q=http%3A%2F%2Fwww.libarts.up.ac.th%2Fv2%2Fimg%2FThailand-4.0.pdf&oq=http%3A%2F%2Fwww.libarts.up.ac.th%2Fv2%2Fimg%2FThailand-4.0.pdf&gs_l=psy-
- อภิภา ปรัชญพฤทธิ์. (2561). *การพัฒนารูปแบบการผลิตครูเพื่อรองรับการศึกษายุค 4.0*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.